

Recensioner och anmälningar

Tord Harlin, fotograf och huvudredaktör,
Oloph Bexell, huvudförfattare och redaktör
Bengt Olof Kälde – kyrkokonstnär och heraldiker
Hallgren & Fallgren Studieförlag AB, Uppsala 2006, 145 s., (33x23 cm),
ISBN 13: 978-91-7382-791-1, ISBN 10: 91-7382-791-6

Här har man i Uppsala åstadkommit ett veritabelt praktverk: en informationsrik och utomordentligt vacker presentation i ord och bild av konstnären och heraldikern Bengt Olof Käldes livsgärning. Vem är Kälde? Förre biskopen i Uppsala stift Tord Harlin, som med denna bok lyft upp amatör-fotografens värv till fullt professionell nivå, skriver i sitt förord:

Sällan har så välkänd konst haft en för allmänheten så okänd upphovsman. Förklaringen är enkel. Varken serafimersköldarna i Stockholms slott, Svenska kyrkans vitt spridda vapen eller de många ikonerna i offentlig eller privat ägo är försedda med konstnärens namnteckning. Detsamma gäller det stora antalet emblem, vinjetter, exlibris, standar, kyrkliga mosaiker och glasfönster. På sin höjd förekommer ett stilerat liljekors, ett konstnärseblem eller initialerna BOK på en ikons baksida eller nere i ett hörn på en större mosaik. Bengt Olof Käldes ödmjuka grundhållning förtydligas av författarna i denna bok. Ingen av oss har heller kunnat undgå att påverkas av konstnärens expressiva kraft och teologiska medvetenhet.

Bokens huvudartikel är författad av Oloph Bexell, professor i kyrkohistoria i Uppsala. Med sin sedvanliga briljans och noggrannhet som persontecknare ger han en innehållsrik och välstrukturerad skildring av Bengt Olof Käldes liv och verk. Kälde är född i Uppsala 1936 och bor idag med sin hustru Anne i en taklägenhet vid det Vaksala torg där hans far och farfar en gång drev en ved-, kol- och koksfirmas. Hans tidigt väckta intresse för och fascination av heraldik och kyrkokonst gjorde honom vittberest för att

skaffa sig en god utbildning på dessa områden. Grunderna lades genom konstnärsutbildning vid konstakademien i München. Sitt konstnärliga stilideal fann han under tidig vistelse vid det benediktinska Chevetogneklostret i Belgien, där man som ett led i arbetet för kyrkans enhet lyfte fram den bysantinska konsten, främst ikonmåleriet. Där och på många andra håll tog han personlig kontakt med heraldiker och konstnärer som hade något värdefullt att lära ut. Han studerade också i Rom, Aten och på Athos. Inom kyrkokonsten kom han alltmer att uppfatta renässansen med Michelangelo i spetsen som ett falskt stilideal, en vändning från det gudomligt-symboliska till det psykologiskt-mänskliga som vidareförts i mycken nyare kyrkokonst. I hans egen konst framträder den bysantinska influensen bl.a. genom de normalt ganska stela ansiktsuttrycken. Under det jämförande studium av hans konstverk som denna bok möjliggör noterar man därför speciellt vissa diskreta undantag. I mosaiken »Den barmhärtige samariten» för ett katolskt sjukhus i Linz framträder en påfallande mildhet i ansiktsuttrycket, och så än mer i en mosaik över S:ta Elisabeth av Thüringen för ett annat sjukhus i samma stad. I en artikel »Individualitet och allmängiltighet» ger Lars Ridderstedt en träffande karakteristik och exemplifiering av Käldes stilideal.

När Tord Harlin reste runt i Europa för att med ledning av uppgifter i konstnärens eget arkiv och noggranna dagbok dokumentera hans verk var det påfallande många adresser just i Österrike men också i Italien och Schweiz som han måste besöka. Det beror på att Kälde från 1962 under 15 år framåt vistades vid ett katolskt ekumeniskt inriktat kloster i Erlach. Det gav honom många nya kontakter och uppdrag, och han fick möjlighet genomföra en mästarutbildning i Wien. Han kunde upptas som novis i klostret utan att behöva uppge sin trohet mot Svenska kyrkan men avlade aldrig klosterlöftena. I samband med att klostret plötsligt flyttade över till USA fann han tiden mogen för uppbrott.

I Sverige har han haft många uppdrag. Det största gäller den östra väggen i Kila kyrka i Södermanland. Där har han bakom altaret skapat en enorm mosaik, 895x313 cm, med motivet »Herrens återkomst», och ovanför den en central Kristusmosaik 190x202 cm, omgiven (närmast) av jungfru Maria och Johannes döparen samt (ytterst) apostlarna Petrus och Paulus. Det är ett kolossalt imponerande arbete, som konstnären själv utvecklar tankarna bakom i en specialartikel i boken och Martin Lönnebo skrivit en

kort avslutande betraktelse över. Vid senaste restaurering av Linköpings domkyrka utförde Kälde en ståtlig mosaik över kyrkans västportal, med motiv »Kristus allhärskaren». Själv var jag närvarande vid invigningen av det vackra tidegärdsfönstret i S:t Laurentii kyrka i Söderköping, en hyllning till tidigare kyrkoherden där Arthur Adell för hans arbete med tidegärdens förnyelse. Det här är bara ett fåtal exempel bland många.

Redan som ung student sökte Kälde göra höga vederbörande uppmärksam på att Svenska kyrkans dåvarande vapen inte stämde med klassiska förebilder men möttes då snarast med en axelryckning och ett overseende småleende. Många år senare är det han som förnyat Svenska kyrkans hela heraldik. Han har utformat vapnen dels för varje stift, dels för Svenska kyrkan som helhet, och dessutom åtskilliga biskopliga ämbetsvapen.

Sedan 1985 har han också kung Carl Gustafs uppdrag att utforma serafimerorderns vapensköldar, kungens ärebetygelser till främst utländska kungligheter och presidenter. Käldes insatser på heraldikens område skildras i en artikel av Tom C. Bergroth. En artikel av Torbjörn Axner behandlar en rad mindre arbeten som omslag och vinjetter.

Det är inte alla som uppskattar Bengt Olof Käldes konstnärliga stil utan finner den alltför återblickande. Själv är jag mycket imponerad och personligt tilltalad av hans verk, och jag anser dem utgöra en värdefull motvikt mot en viss tendens i nyare kyrkokonst att låta utpräglat bibliskt-kristna motiv stå tillbaka för naturlyriska och allmänmänskliga motiv. Jag har svårt att förstå vad sådana verk har i ett kyrko- och gudstjänstrum att skaffa!

Min varma rekommendation för detta praktverk!

Ragnar Holte

Jan Öberg, Erika Kihlman och Pia Melin (red.)

Den mångsidige målaren

Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld. Föredrag från ett symposium vid Stockholms universitet oktober 2005.

Utg. Sällskapet Runica et Mediævalia – Stockholms universitet. Stockholm 2007, 226 s., ill., ISBN 978-91-88568-34-2

Albertus Pictor og hans værksted, der var virksomt mellem 1465 og 1509, udsmykkede godt 30 kirker i Uppland, Södermanland og Västmanland; af disse udsmykninger er nogle signerede, andre er kunsthistoriske tilskriv-

ninger af større eller mindre sikkerhed. Værkstedets størrelse og den kvalitet, flere af udsmykningerne er i besiddelse af, har bevirket, at det længe har været genstand for forskernes interesse. Monografier er publiceret (bl.a. af Erik Lundberg i 1961 og af Cornell og Wallin i 1972), beskrivelser af enkelte kirkers udsmykninger er fremlagt (først og fremmest i Sveriges Kyrkor), og et utal af kortere eller længere artikler om enkelte motiver, grupper af motiver, udsmykningsprogrammer i enkelte af værkstedets kirker samt dets brug af forlæg har i årenes løb set dagens lys. Fordi det er 35–40 år siden de første grundige beskrivelser af Albertus Pictors billedverden blev offentliggjort, og fordi man nærmer sig 500-året for kunstnerens død, er tiden blevet fundet moden til en samlet og fornyet undersøgelse af kunstner og værksted og de problemer, der knytter sig hertil. Projektet *Albertus Pictor – målare av sin tid* er under ledelse af Thomas Hall blevet gennemført i årene 2003–2006 ved Konsthistoriska institutionen (Stockholms universitet), og med deltagelse af såvel ældre som yngre forskere fra fag som teologi, historie, kunsthistorie, sprog og litteratur samt musik; en billeddatabase med omkring 6000 billeder er blevet etableret under projektets løbetid. Riksbankens Jubileumsfond og Åke Wibergs stiftelse har stået som hovedsponsorer for selve projektet, mens også andre fonde har bidraget dels til afholdelsen af det symposium, der er udgangspunktet for denne publikation, dels til dens trykning. Som resultat af projektet planlægges offentliggørelse af yderligere tre større publikationer.

Bogen indeholder, ud over et forord af Thomas Hall, i alt 17 artikler, der behandler forskellige aspekter af Albertus Pictors virke. Hver artikel er illustreret og ledsaget af fyldige noter; et resume på engelsk eller tysk afslutter hver artikel. En fortegnelse over den anvendte litteratur er samlet bagest i bogen, hvor også bogens enkelte bidragydere kort præsenteres (dog undtaget Janken Myrdal, der åbenbart ikke behøver nærmere præsentation).

Det skriftlige kildemateriale og udsmykningerne har i fællesskab efterladt os et billede af en Albertus, hvis virke var mangesidigt: maler (først og fremmest), perlestikker og musiker. Bogens artikler berører alle disse aspekter. Nogle artikler behandler den historiske og teologiske baggrund for kunstners og værksteds virke, andre følger den tradition for billedfortolkning, som nyligt afdøde Knud Banning i slutningen af 1960'erne var med til at introducere i den nordiske forskningsverden, herunder også den svenske,

og atter andre inddrager felter, som enten slet ikke eller kun nødtørftigt er blevet inddraget i studier af det middelalderlige billedmateriale.

Flere af artiklerne har indbyrdes berøringspunkter (eksempelvis billedernes funktion, de anvendte forlæg), i enkelte tilfælde optræder der også gentagelser, hvilket erfaringsmæssigt ofte er uundgåeligt i artikelsamlinger og i øvrigt kun opdages, hvis artiklerne læses samlet. Det kan dog også konstateres, at de konklusioner, der drages i nogle af artiklerne, står i modsætning til konklusioner i andre artikler, og det bliver derfor interessant at se, om disse modsætninger vil blive diskuteret i de kommende publikationer om Albertus Pictor, eller om de vil forblive ukommenterede som her i denne bog.

Alf Härdelin behandler i sin artikel, »Albertus' nådestolsbilleder – mening och funktion», den særlige variant af Treenighedsfremstillingerne, der går under betegnelsen »Nådestolen,» og som viser Gud Fader siddende med den korsfæstede Kristus og med Helligåndsdue siddende på eller svævende over de to andre personer. Härdelin slår fast, at han som teolog ser det som sin opgave at afdække billeders teologiske mening, og fremhæver nødvendigheden af et kendskab til middelalderteologi, og især den middelalderlige gudstjeneste- og sakramentssteologi. Heri kan man kun være enig. Derfor kan det undre, at artikelforfatteren kun nævner nytestamentlige skriftsteder og ingen middelalderlige teologer i sin udlægning af Nådestolsmotivet. Forklaringen på denne, efter min mening metodiske fejl, er formentlig at finde i det felttog mod kunsthistorikere, som forfatteren er draget ud på. For det første synes de efter forfatterens mening ikke tilstrækkeligt opmærksomme på gudstjeneste- og sakramentssteologiens betydning for motivudformning og placering, hvilket dog modsiges af den analyse af bebudelsesmotivet i Albertus Pictors udsmykninger, som Mia Åkestam præsenterer læseren for i artiklen »Albertus Pictors billeder af bebådelsen». For det andet har kunsthistorikerne, stadig ifølge Härdelin, været for fokuserede på billedernes pædagogiske formåen i henseende til at fortælle om forgangne bibelske hændelser. At billeder har kunnet bruges i pædagogisk øjemed over for en ikke-læsende skare af befolkningen, er dog fremhævet af en lang række middelalderteologer, hvilket berøres i såvel Anders Piltz' som i Christina Sandquist Öbergs artikler (se nedenfor). Det pædagogiske (eller didaktiske) element er altså et aspekt ved middelalderens billeder,

som ikke må negligeres. Artiklen efterlader derfor lidt indtrykket af kamp mod vejrmøller.

Anders Piltz gør i sin artikel »Kalkmålningarna som retorik» dels rede for de middelalderlige prædikeneres baggrund i antikkens retoriske tradition, dels for prædikenernes udvikling fra oldkristen tid og op gennem middelalderen. Det fremhæves, at prædikantens opgave var at fungere som en art tolk for bestemte interesser eller holdninger (den rette kristendomsforståelse) i forsøget på dels at overvinde tvivlere dels at fastholde rettroende i den rette lære. Den middelalderlige prædikant havde i sin pædagogiske anskuelighedsundervisning forskellige hjælpemidler til sin rådighed, hvoraf et vigtigt sådant var de mange *exempla*-samlinger, der kunne rumme alt fra bibelske fortællinger, over helgenlegender til rene røverhistorier, nogle af disse med antik oprindelse. I sin gennemgang af udsmykningen i Täby kirke, Uppland, henviser forfatteren flere gange til den eksempelsamling, der er forfattet af Birgittas Magister Mathias. Det er især gennem *exempla*, at paralleliteten mellem tekst og det middelalderlige billede bliver tydelig. Dette demonstreres i Pia Melins artikel »Jungfrun, döden och fåfängan. Om en solitär i Österunda och dess kulturhistoriska bakgrund» samt til dels også i artiklen »Puke och Puck. Mjölktjuvar med anor i romersk stil» af Urban Morel.

Göran Dahlbäck præsenterer i sin artikel »Vem betalade Albertus Pictors arbete? Några reflexioner i beställarfrågan» nogle ideer om, hvem der kan have bekostet udsmykningerne udført af Albertus Pictor og hans værksted. Udgangspunktet har Dahlbäck taget i Anna Nilséns doktorafhandling fra 1986 og hendes tolkninger af sammenhængen mellem forekomsten af våbenskjolde og donatorer. 21 af de godt 30 kirker, som er udsmykket af eller tilskrives Albertus og værksted, er forsynet med våbner; disse våbner kan deles i to hovedgrupper, »officielle» (stifts- og bispevåbner, Sten Sturevåbner og rigsvåbner) og våbner for adel (frälse). Artikelforfatteren har desuden set nærmere på ejerforholdene til jorder i tre sogne, hvis kirker er uden adelsvåbner; resultatet af denne undersøgelse har ikke givet noget entydigt svar, hvorfor det foreløbige svar ifølge Dahlbäck må blive, at Albertus ikke i udpræget grad var skattebøndernes maler. Implicit ligger heri en antagelse om, at Albertus snarere har været adelens maler, og forfatteren tilslutter sig da også antagelsen om, at tilstedeværelsen af adelsvåbner indebærer, at

udsmykningen er bekostet af adelige. Disse slutninger rejser imidlertid flere spørgsmål. Kalkmalede våbner markerer ikke kun donationsforholdene for en kalkmalet udsmykning, men kan også markere andre forhold. Eksempler fra Danmark viser, at våbner kan fungere som myndighedsmarkering (stift eller biskop) og som datering, og desuden ikke behøver at relatere sig til kalkmalede udsmykninger, men også kan relatere sig til selve kirkebygningen, en overhvelving for eksempel. Der kan nævnes eksempler, hvor der nok findes en sammenhæng mellem donation og forekomsten af våbner, men hvor der ikke eksisterer samtidighed mellem donation og donationens resultat, det være sig en bygningsfornyelse eller en udsmykning. En donation kan med andre ord ligge noget tilbage i tiden i forhold til udførelsen af en udsmykning. Forfatteren tager i øvrigt afstand fra den af Cornell og Wallin fremsatte hypotese, at ærkebiskop Jakob Ulvsson i særlig grad skulle have begunstiget Albertus Pictor, en hypotese som Christina Sandquist Öberg i nedennævnte artikel til gengæld synes at tilslutte sig. Et andet problem vedrører selve finansieringen af udsmykningerne, hvor Dahlbäck som donatorer øjensynlig opererer med adel versus ikke-adel. Forfatteren nævner selv fabricafinansiering som en mulighed, og jeg ville mene, at det ville være mere frugtbart netop at arbejde ud fra en hypotese om fabricafinansiering over for privatfinansiering frem for den traditionelle modstilling adel-bønder. Forholdet mellem våbner og donationer er altså et område, i hvilket der stadig er mange uløste spørgsmål, og personligt glæder jeg mig især til at se en forklaring på Strängnäsbispen Sigge Ulfssons Sparres († 1463) våbens optræden i Vadsbro kirke, udsmykket af en Albertus, der først var virksom efter 1465.

Nyt i forbindelse med studiet af kalkmalerier er den opmærksomhed, man i Albertusprojektet har viet indskrifterne. Hele fire artikler beskæftiger sig med indskrifter: Roger Andersson i »Albertus Pictor och svenska språket», Monika Hedlund i »Albertus Pictor och språkbandens paleografi», Christina Sandquist Öberg i »Inspiration till explikation. En pedagogisk funktion hos Albertus Pictors språkband» samt Jan Öberg i artiklen »Målarer, orgeln, prästen och latinet». I de fire artikler belyses bl.a. de kalkmalede indskrifteres bogstavudformninger set i relation til bøgernes, indskrifternes sprog (svensk eller latin), udsmykningernes latinske citater i forhold til bogforlæggene og de grammatikalske forhold i teksterne. Også diskus-

sionen om, hvorvidt kirkernes indskrifter har kunnet ses og læses af den middelalderlige kirkegænger strejfs. Et berøringspunkt mellem tekst og billede findes i Albertus' brug af *Biblia Pauperum* som forlæg; denne brug nævnes i flere af de artikler, der behandler indskrifterne, ligesom også Mia Åkestam (se ovenfor) og Jan Svanberg i artiklen »Noa och Elisha hånas. Törnekröningens två gammaltestamentliga förebilder i Albertus Pictors måleri» ser nærmere på malers og værksteds brug af billedforlæg. Forfatterne er forsigtige med at drage alt for håndfaste konklusioner på grundlag af indskrifterne, dels fordi materialet trods alt er begrænset, dels fordi undersøgelse af de kalkmalede indskrifter stadig befinder sig i de indledende faser. Men vejen er banet, og det er det vigtigste.

Ud over de ovenfor omtalte artikler har Herman Bengtsson skrevet om »Uppsala och Albertus Pictor. Stadsbranden 1473 och dess följder», Inger Estham om »Albertus och andra pärlstickare», Eva Helenius om »Albertus Pictor och musiken», et område, der også berøres af Jan Öberg i ovenfor nævnte artikel. Sven-Bertil Jansson har forfattet artiklen »Vad hörde Albertus? Om målaren och folkdikten», Janken Myrdal »Medeltida konst som källa till realia», og Stina Fallberg Sundmark »Heliga kärll i Albertus Pictors värld. Några teologiska aspekter».

Bogen kommer således vidt omkring i Albertus Pictors verden, men dermed ikke være sagt, at alle spørgsmål er besvaret – langt fra. Forhåbentlig vil de kommende publikationer løse lidt flere problemer – de imødeses i hvert fald med forventning.

Louise Lillie

Stina Fallberg Sundmark

Sjukbesök och dödsberedelse

Sockenbudet i svensk medeltida och reformatorisk tradition.

Bibliotheca Theologiae Practicae 84. Diss., Artos, Skellefteå 2008, 308 s., ill., ISBN 978-91-7580-373-9

Stina Fallberg Sundmark har skrivit en doktorsavhandling som till ambition och utförande ansluter sig till den stolta raden av historiskt inriktade avhandlingar i praktisk teologi från åren kring 1960. Liksom Åke och Carl-Gustaf Andrén, Ulf Björkman, Bengt Ingmar Kilström och Göran Inger har hon isolerat en väsentlig del av svenskt kyrkoliv under senmedeltid och

reformationstid, grundligt undersökt så gott som alla bevarade källor, och kombinerat det ofta fragmentariska materialet till en syntetisk, begriplig bild. Resultatet är att vi nu kan säga att vi *vet* hur ett sockenbud gick till under denna tid – i detalj.

Den drygt 300 sidor tjocka avhandlingen börjar med en inledning som i sedvanlig ordning redogör för forskningsläget samt undersökningens syfte, metod och material. Första kapitlet introducerar sockenbudet: dess huvuddelar – bikt, kommunion och smörjelse på medeltiden, bikt och kommunion efter reformationen – dess aktörer och de faktorer som berättigade en person att erhålla kyrkans pastorala omsorg i denna form. Därefter följer i fem kapitel en minutiös redogörelse för och tolkning av sockenbudets moment i tur och ordning: budet, förberedelsen, färden till den sjuke/döende, agerandet vid sjukbädden (uppdelat i inledning, bikt, kommunion, smörjelse och avslutning) samt återfärden. I ett kort avslutande kapitel lyfts undersökningens viktigaste resultat fram.

Det måste med en gång sägas att detta är en imponerande undersökning. Den är välskriven, minutiöst noggrann, formellt i det närmaste oklanderlig, uttömmande i fråga om både latinskt och fornsvenskt källmaterial, intelligent och omdömesgill. Sekundärlitteraturen är samvetsgrant genomgången och förtecknad, och bevarade kärl som använts vid sockenbud har undersökts, i utvalda fall avbildats, och har till och med testats (handklocka) och undersökts naturvetenskapligt (oljerester i ett smörjelsekar).

Har då denna avhandling inga brister? Enstaka småfel går alltid att hitta, men de är i detta fall ovanligt få och behöver inte tas upp. Den största bristen i recensentens ögon är att författaren så ogärna tycks vilja gå in i en diskussion med andra forskare. Visserligen citeras en mängd litteratur i fotnoterna, men huvudsakligen för att belägga något eller för att visa att det finns mer kunskap att hämta någon annanstans. Inledningskapitlets beskrivning av forskningsläget verkar ha som främsta syfte att visa att det är jungfrulig mark som har mutats in. Den litteratur som nämns i detta avsnitt innehåller en mängd uppfattningar och teorier om synen på döden och döendet i senmedeltid och reformationstid, tolkningar av hur riter kring döden har påverkat social ordning, maktstrukturer och genuskonstruktion m.m., men allt detta förbigås med tystnad. Författaren verka vilja gå sin egen väg. Det är i så fall på samma gång beundransvärt och beklagligt.

Beundransvärt därför att få förmår fullfölja sina idéer så här konsekvent, oberoende av vad som händer runt omkring dem. Beundransvärt också därför att det som görs i avhandlingen är grundforskning – ett mödosamt fastställande av fakta och deras grundläggande innebörd – i en tid när det är jonglering med trendiga teorier som lockar fram applåder. Men beklagligt därför att det finns en risk att avhandlingen ignoreras av en akademisk omgivning som inte känner sig berörd av den. Det är bara att hoppas att den får det erkännande den förtjänar, den eremitiska tendensen till trots, och att författaren med en respekterad avhandling i bagaget finner det lättare att i framtiden utveckla sin forskning i dialogens form.

Innan jag går vidare till att i positiv anda diskutera några av avhandlingens huvudresultat vill jag också kort nämna tre smärre brister. Det rör sig då om ting som kan upplevas irriterande men som inte påverkar avhandlingens vetenskapliga värde.

Först skildringen av sockenbudets historia, s. 15–17. Detta är endast en bakgrundsteckning, men den hade ändå gärna fått vara något längre och framför allt mindre suddig. Det står t.ex. att ordningar för prästens sjukbesök under 600- och 700-talen främst utvecklades i klostren. Det är egentligen ganska märkligt om församlingsvården utvecklades i klostermiljö. Varför var det så – om det nu var så? Synen på smörjelse började förändras från 1100-talets slut, står det vidare, men i nästa mening sägs att förändringen inleddes redan på 700-talet. Vilketdera är rätt? Den förändrade synen ledde till att ordningsföljden smörjelse–kommunion kastades om, står det sedan. Varför gjorde den det, undrar man – utan att få svar.

Avhandlingens fina, välvårdade språk vanpryds av två olater. Den första är det överdrivna bruket av opersonlig konstruktion i presentationer av syften: »kommer studeras» (s. 55), »skall därför söka kompletteras de mestadels tigande skriftliga källorna» (s. 69), »skall återkommas till» (s. 72), osv. Med dessa konstruktioner tycks författaren vilja undvika ordet »jag». Det är en begriplig strävan, eftersom det i en avhandling handlar om att framlägga vetenskapliga resultat och inte privata åsikter. Men det går att göra på snyggare sätt. Ett och annat »jag» får det faktiskt också finnas i en text som är författad av en individ!

Den andra olaten är det ymniga bruket av prepositionen »kring», även där andra prepositioner klart vore att föredra. »Diskussion kring», »före-

ställningar kring», »förutsättningar kring», »avgränsningen kring», »förståelsen kring», »föreskrifterna kring», »vördnaden kring», och t.o.m. »stod i centrum kring» dyker upp i stället för de normala uttrycken diskussion om, föreställningar om, förutsättningar för, avgränsningen av, förståelsen av, föreskrifterna för, vördnaden för och stod i centrum för.

Vi lägger nu de ganska obetydliga bristerna bakom oss för att i stället se närmare på avhandlingens innehållsliga kärna. Jag vill ta upp de teser om kontinuitet och diskontinuitet i sockenbudet mellan medeltid och reformationstid som framställs, och som jag ser som den aspekt av den innehållsdiga avhandlingen som äger störst allmänintresse. Reformationen är ju och förblir en identitetsfråga för svenska kristna. När katoliker och lutheraner vill hävda sin särart betonar de gärna det brott som reformationen innebar, ett brott som katolikerna då naturligtvis tolkar negativt och lutheranerna positivt. I ekumeniska sammanhang är det däremot vanligt att i stället betona kontinuiteten. Det gjorde Nathan Söderblom på sin tid, det gör många högkyrkliga inom Svenska kyrkan och det gör ekumeniskt sinnade katoliker. Men även bland kontinuitetens förespråkare finns skilda motiv för den hållning man intar. En forskare kan inte ställa sig utanför denna förhandling om identiteter, men kan bidra till ökad klarhet genom att undanröja missuppfattningar och öppna nya perspektiv på det som en gång skedde.

Författaren gör just detta. Hon använder en stor del av sitt avslutande kapitel till att sammanfatta och diskutera vad avhandlingen kommit fram till i fråga om kontinuitet och diskontinuitet i sockenbudets teori och praxis. Hon börjar med att konstatera hur svårt det är att i detalj och på lokalplanet svara på frågor om kontinuitet och brott. Vi vet ju inte om centrala föreskrifter följdes, vi vet inte vilka individer och grupper som i socknarna ivrade för förändring och vilka som strävade emot, och det som teologiskt sett är stora förändringar behöver inte alltid ha märkts så mycket i praktiken.

Ändå menar hon sig kunna konstatera att åtminstone en stor övergripande förändring äger rum. Målande beskrivs på s. 255 hur i medeltida tradition heligheten – Kristi kropp i hostians gestalt – vid sockenbud flyttar sig från kyrkorummet ut i människors vardag. En procession till den sjukes hem bildas, med guldglänsande hostiekärl, lykta, vita röklin, sång, böner

och klang av handklocka. Folk faller på knä, somliga sluter upp, en gudstjänst gestaltas längs vägen. Med reformationen sker ett brott: nu skall inte längre en konsekrerad hostia föras till sjukbädden, bara okonsekrerat bröd och vin. »Då Kristi kropp inte längre fördes genom socknen eller staden minskades folkets delaktighet i sockenbudet som helhet, och en central del av deras möjligheter att leva ett rikt fromhetsliv och delta i gudstjänst i den egna vardagliga miljön försvann» (s. 255 f). Ett intressant och ganska oväntat konstaterande, som vi strax skall återkomma till!

När det gäller själva sjukkommunionen konstaterar författaren ett par tydliga förändringar: Hostians förvaringskärl, ciboriet, ersätts av en nattvardsservis i miniatyr, sockenbudstyget. Vidare gestaltas nu en evangelisk nattvardsgudstjänst i den sjukas hem, med läsning av instiftelseorden och möjlighet till kommunion för alla närvarande. Här vill dock författaren tona ner den upplevda skillnaden. Hon poängterar att den sjuka även på medeltiden fick ta emot litet vin efter kommunionen, nämligen okonsekrerat ablutionsvin att skölja munnen med. Ur den sjukas perspektiv var förändringen kanske därför inte så stor. Vidare förblev sjukkommunionens syfte detsamma: »att ge den sjuke eller döende syndernas förlåtelse och evigt liv» (s. 256).

Försvinnandet av de sjukas smörjelse konstaterar författaren vara ett större brott. På medeltiden hade smörjelsen sagts bereda en människa för döden, skydda mot djävulen, ge syndernas förlåtelse och även, i vissa fall, förnyad kroppslig hälsa. Folk måste ha frågat sig om alla dessa gåvor nu skulle förnekas dem. Reformatorernas svar var en undervisning som gick ut på att smörjelsen inte kunde ge syndernas förlåtelse, varför den döende borde sätta sitt hopp till Kristus i stället.

Bikten i samband med sjukkommunion tycks enligt författaren inte ha genomgått några större förändringar. Både teologi och praxis förblev under 1500-talet i stort desamma som tidigare.

Mer generellt noterar författaren vissa förändringar som hon betraktar som förskjutningar snarare än traditionsbrott: reformationens ökade betoning av ordet på bekostnad av riter och symboler, samt förändringen från medeltidens blandning av latin och svenska till ett ritual helt på svenska språket.

Detta är i stora drag den bild av kontinuitet och förändring som förfat-

taren ger, och vad gäller fakta går det inte att invända. Frågan är om man kan tolka dessa fakta på delvis andra sätt.

En tendens att tona ner förändring och diskontinuitet kan skönjas i avhandlingen. Till exempel sägs det angående reformationstiden att bikt »även under denna tid» kunde avläggas för lekman (s. 141). Detta är en ganska missvisande formulering. På medeltiden var bikt för lekman ett strängt reglerat undantag, där i en nödsituation lekmannen kunde agera ombud åt prästen, vilket också avhandlingen framhåller (s. 140). De reformationstida texter som åberopas vill däremot avvisa nödvändigheten av traditionell bikt och i stället uppmuntra till en friare, mindre reglerad syndabekännelse inför präst eller »någon annan, som j scrifftenne är förfaren». Syftet med dessa texter är att framhålla bikten som själavård snarare än som ett kravfyllt obligatorium. De medeltida och reformationstida texterna om bikt inför lekman är alltså inte jämförbara. Samtidigt kan vi notera att det inte finns något som antyder att lekmän, vare sig på medeltiden eller under reformationstiden, fick ge regelrätt absolution i betydelsen att på Guds uppdrag tillsäga någon syndernas förlåtelse.

Detta leder oss in på andra frågor om bikt och avlösning. Man kan undra i vad mån och i vilka avseenden människor upplevde att bikten förändrades under 1500-talets lopp. Här behövs faktiskt mer forskning, även om viktiga framsteg gjorts i och med denna avhandling och Christer Pahlmblads från 1998, *Mässa på svenska*. Som författaren påpekar avskaffade reformatörerna skärselden och avlaten, en föreställning respektive en institution som varit nära förbundna med bikten på medeltiden. Hur detta upplevdes skulle man gärna vilja veta mer om. Men även avlösningen ändrade karaktär, vilket inte tydligt framkommer i denna undersökning. På s. 150 citeras absolutionsorden i 1529 och 1541 års handböcker. Redan 1529 handlar det om en tillsägelse på gudomligt uppdrag: »seger iach (ep̄ter gudz befallning) tich fulleligha syndernas forlatilse til». I HB 1541 betonas absolutionens direkthet och visshet ännu starkare. Efter att den sjuka frågats om hon tror att prästens förlåtelse är Guds förlåtelse säger prästen: »Så ske tigh som tu troor / Och jagh vthaff vårs Herras Jesu Christi befallning *förlåter tigh tina synder*» (min kursivering). Detta är något ganska annorlunda än den medeltida absolutionen, vars innehåll refereras i not 90 på s. 150 men tyvärr utan citat. Fram till 1100-talet hade absolutionen varit deprekativ,

dvs. formulerad som en bön. En starkare betoning av kyrkans makt att binda i och lösa från synd («nyckelmakten») leder vid denna tid till att en indikativ avlösningsformel införs: *ego te absolvo a peccatis tuis*, »jag löser dig från dina synder». Denna formel föregås dock av bön att Gud skall förbarma sig och förlåta. Den föregås också av att prästen löser penitenten från exkommunikation och interdikt »i den utsträckning jag förmår och du har behov av». Härmed framgår, såvitt jag kan förstå, dels att avlösningen är en juridisk akt, visserligen baserad på gudomligt uppdrag men utförd av prästen snarast å kyrkans vägnar; dels att Guds förlåtelse trots allt inte riktigt är detsamma som kyrkans förlåtelse. Ett utrymme lämnas för både Guds och själens frihet i deras outrannsakliga relation.

Samtidigt som den katolska kyrkan mot slutet av medeltiden alltmer kom att betona tillsägelsen av syndernas förlåtelse i avlösningen kvarlevde uppfattningen att det avgörande för att få förlåtelse är ånger. Kanske betonas ångern mer i norra Europa och avlösningens objektiva verkan mer i södra vid denna tid, och kanske är detta en av orsakerna till att reformationen får sin tyngdpunkt i norr, som en reaktion mot alltför höga krav på ånger och botfärdighet (det menar i alla fall Anne Thayer i sin bok *Penitence, Preaching and the Coming of the Reformation* från 2002). Klart är att de svenska absolutionsformlerna från reformationstiden för det första tonar ner den juridiska aspekten (prästen som förvaltare av en kyrkans fullmakt att lösa och binda); för det andra tillskriver avlösningen en direkt verkan som måste beskrivas som sakramental, på ett sätt som saknar motsvarighet i medeltida praxis; för det tredje på ett annat sätt än tidigare syftar till att stärka mottagarens tro. Det sistnämnda är naturligtvis i enlighet med reformationens betoning av att det är tron som rättfärdiggör.

Dessa tankar och iakttagelser omintetgör inget i avhandlingen, men pekar på att bikten kan behöva studeras ytterligare. Framför allt skulle det behövas ett djupare studium av texterna om bikt och deras teologiska bakgrund.

Ytterligare ett ställe där diskontinuitet tonas ner i avhandlingen finns i avsnittet om sjukkommunion. Att ablutionsvin gavs den sjuka efter kommunionen på medeltiden är föga känt, och det är bra att detta klargörs. Men kan man gå så långt som att säga att sockenbor därmed har »varit vana vid att meddelas både bröd och vin» (s. 256; jfr s. 179)? Sjukkommunion

gavs som regel på dödsbädden. Knappast någon enda sjukling kan ha varit med om att vid ett tillfälle ges ablutionsvin enligt medeltida sed och vid ett annat kalken enligt reformatorisk sed. En vana blev det aldrig fråga om, vare sig vid det ena eller det andra. Somliga präster har säkert förrättat sjukkommunion av båda slagen under sin livstid, men de torde ha varit väl medvetna om skillnaden mellan ablutionsvin och nattvardsvin. Även kringstående sockenbor måste ha känt till att kommunion *sub utraque* var en av de nyheter som reformationen hade medfört.

Om de förändringar som sker med bikten och sjukkommunionen underbetonas i avhandlingen så är kanske motsatsen fallet i fråga om prästens färd till sjuklägret. På medeltiden hade färden formen av en veritabel procession. Kristi kropp färdas i sitt ciborium genom socknen till ett enskilt hem. Mässan släpps ut ur kyrkan, Gud själv kommer på besök. Självfallet försvinner mycket av detta när idén om en förblivande närvaro i det konsekrerade brödet försvinner. Men prästens och klockarens resa till sjuklägret blir kvar även efter reformationen. Nattvardskärl medförs i ett särskilt etui. Nattvard skall firas i ett enskilt hem. Och vad står det i den helt okommenterade noten 60 på s. 80? »Rudbeckius kyrkostadga för Västerås stift från 1600-talets förra hälft föreskriver att klockaren skulle föra med sig en klocka vid sockenbud.» Varför medföra en klocka? Med tanke på den negativa inställning till elevation med klämtning som Uppsala möte 1593 gav uttryck för kan det knappast ha varit för detta ändamål. Kan klockan då ha haft någon annan funktion än att kalla sockenbor till nattvardsgudstjänst i stugan? Är det då inte fortfarande på sätt och vis som det var på medeltiden, att det heliga går ut bland sockenborna och kallar dem att sluta upp? Och när ett nattvardsbord tillreds i sjukrummet med ren duk och ljusstakar, såsom det beskrivs på s. 168 (jfr fig. 18), har då inte ett heligt altare ställts i ordning i hemmet? Har inte Gud kommit på besök i vardagen? Den lutherska spiritualiteten skiljer sig visserligen i många avseenden från den katolska, men skillnaden är kanske ändå inte så stor om vi ser till sockenbudets förmåga att i vardagen gestalta en gemenskap kring det heliga.

Dessa mina synpunkter på frågor om kontinuitet och diskontinuitet är inte så mycket en kritik mot avhandlingen som ett försök att visa vilka perspektiv den öppnar och vilka spännande utgångspunkter den tillhanda-

håller för fortsatt diskussion om angelägna frågor. Stina Fallberg Sundmark har gett oss en ny helhetsbild av sockenbudet i senmedeltid och reformationstid. För det finns det all anledning att vara tacksam. Sedan finns det alltid mer att lära, både om detta och om andra aspekter av 1400- och 1500-talets pastorala verklighet. Låt oss hoppas att författaren återvänder till området i framtiden och förmår göra det med samma entusiasm, grundlighet och sunda omdöme som hon här har gett prov på.

Stephan Borgehammar

Anna Maria Böckerman-Peitsalo

Objektivitet och liturgisk förankring

Strävanden att införa ny saklighet inom kyrkomusik

och gudstjänstliv i Borgå stift 1923–1943.

Diss., Åbo Akademis förlag, Åbo 2005, 402 s., ISBN 951-765-292-5

Den nysakliga rörelsen har spelat en oerhört stor roll för 1900-talets kyrkliga utveckling, inte bara i Sverige utan även internationellt. Den nysakliga ideologin under mellankrigstiden kom att för lång tid påverka kyrkornas liturgi, arkitektur, konst och musik. Anna Maria Böckerman-Peitsalo skriver i sin avhandling att dess övergripande målsättning var att »utesluta sådant som kunde uppfattas som känslösamt och subjektivt ur gudstjänsten och dess musik». Den senare skulle istället vara »objektiv». En sådan idé är minst sagt utmanande och det var därför med stort intresse jag började läsa hennes text (den går även att tanka ner från Internet, <http://www.doria.fi>). Trots att boken är en närstudie av den kyrkomusikaliska utvecklingen inom Borgå stift i Finland, lämnar den också många intressanta informationer om den svenska situationen.

Googling på författarnamnet ger internetlänkar till Tomas församling i Helsingfors, där hon är verksam som kantor. Födelseorten är dock Villands Vånga med sina nu ca 160 innevånare i Kristianstads kommun. Hon beskriver en uppväxt fylld med berättelser om viktiga möten och stora personligheter. Hennes far var en av de aktiva i arbetet för den liturgiska och kyrkomusikaliska förnyelsen inom Borgå svenska stift, vilket bildades 1923 av de församlingar där mer än hälften av befolkningen var svensktalande. Avhandlingen försöker fånga in utvecklingen mot ett alltmer nysakligt synsätt inom stiftet under den första 20-årsperioden, vilken även inkluderar

förnyelsen av den finlandssvenska psalmboken och dess koraler. Studiet berör både stiftsorganisatoriska och enskilda personers insatser, vilka delvis går att förstå som identitetsskapande åtgärder i det nybildade stiftet. Trots att författaren explicit (s. 21) motsätter sig en periodisering av dessa 20 år utifrån de allmänna kriterier Hans Heinrich Eggebrecht 1967 uppställde för rörelser (protest, missionsfas, dogmatisk fas), blir mitt intryck att hon i praktiken ändå gör just detta i huvudkapitlen 3–5. Det tycks författaren även själv anse på s. 335. Som en del av sitt arbete summerar hon också i vilken grad kriterierna är användbara på materialet.

Avhandlingen är teologisk och beskrivs av författaren ha en närmast liturgihistorisk inriktning, vilket vid Åbo akademi tycks inrymma inte bara ett liturgiskt utan även ett kyrkomusikaliskt perspektiv. Detta vore kanske något att ta intryck av inom den svenska liturgiforskningen, där kyrkomusik snarast sorteras bort som musikvetenskap med följd att liturgiforskningen riskerar förlora ett viktigt tvärvetenskapligt perspektiv. Jag vill dock ifrågasätta den självklarhet med vilken författaren definierar ordet liturgi som »ett för folket utfört offentligt uppdrag» (s. 23). Begreppets exakta definition är väl snarare under diskussion.

Bokens grundläggande andra kapitel avser behandla den nya sakligheten som begrepp, dess rötter och utveckling inom främst Danmark och Sverige fram till 1923. Här blir dock mina frågor fler än de svar texten erbjuder. Visserligen ges många intressanta översikter av utvecklingen inom Danmark, Sverige och Tyskland sedan slutet av 1800-talet, inte minst vissa inblickar i hur viktiga förgrundsgestalter som Thomas Laub och Carl-Allan Moberg tänkte. Just därför blir det lätt att hålla med opponenter vid disputationen, Gunnar Ternhag, i hans önskan om ett övergripande studium av motsvarande svenska situation. Böckermans avhandling antyder att en sådan arbetsinsats skulle kunna leda till intressanta resultat.

Kanske lämnar författaren nyckeln till sin förståelse av nysaklighet i följande beskrivning (s. 60): »en sammansatt helhet som omhuldade idéer som omfattade liturgi och gudstjänstliv, kyrkomusik och orgelkonst och som under tiden mellan det första och andra världskriget utkristalliserade sig med en sådan tydlighet, att man kan tala om ett nysakligt program.» Utan denna tidsavgränsning framstår i mitt tycke många av målsättningarna som snarlika tidigare reformrörelser idéer. Uttryckligen säger hon (s. 351) att

det inte handlade om en »stil» utan om ett »arbetsprogram». Författaren uppfattar egentligen detta som »ett program för en kristen livsstil» (s. 354). Kyrkomusikaliskt fanns här flera stilar representerade.

Bakgrundsteckningen i kapitel 2 erbjuder en mycket läsvärd exposé över olika kyrkomusikaliska reformsträvanden alltsedan mitten av 1800-talet, pådrivna av personer som Karl von Winterfeld och Philipp Spitta. Men varför just dessa rörelser efter 1:a världskriget skulle komma att leda till nysaklighet känns inte övertygande besvarat. Det handlar ju om väldigt många disparata fenomen inom såväl protestantisk som katolsk och anglikansk kyrklighet. Visserligen talar författaren om »rötter» till den nysakliga rörelsen och att de »egentligt nysakliga» reformrörelserna alla uppkom under 1900-talet. Men i mina ögon blir skillnaderna mellan nysakligheten och dess rötter inte tydliga, snarare överväger likheterna, inte minst den grundläggande liturgiska motiveringen för alla dessa reformsträvanden. Författaren grupperar dem under rubrikerna liturgi, körsång, församlingssång, gregorikanik, orgelkonst samt publikationsverksamhet (repertoarutgivning) och andra påverkansmetoder. Nysakligheten framställs kyrkomusikaliskt som en reaktion mot den romantiska subjektiva kyrkomusiken, samtidigt som dess rötter, exempelvis av Thomas Laub, förläggs till upplysningstiden. Men eftersom det redan under det tidiga 1800-talet fanns rörelser som sökte sig bort från upplysningstiden och dess tänkande, så framstår nysaklighet som något av en konstruktion baserad på historisk periodisering snarare än på ett alldeles unikt innehåll. Det gemensamma tycks ha varit viljan till förnyelse. Författaren erkänner att de olika strömningarna inom nysakligheten hade olika mål (s. 286). Dessutom visar hon att man i Finland åren 1923–43 aldrig använde termen nysaklighet, istället menade man sig stå för saklighetens krav (s. 31). Samma sak gällde även för Sverige enligt Gunnel Fagius opublicerade 3-betygsuppsats i musikvetenskap från 1970, »Den kyrkliga hymnen för blandad kör a cappella i 1930-talets Sverige. Kyrkosångsförbundet och en ny saklighet» (uppsatsen vore f.ö. värd en publicering!) Kanske borde därför Böckerman-Peitsalo ännu tydligare ha lyft fram kopplingen till den nysakliga rörelsen inom dåtidens konst, litteratur och fotografi för att klargöra vad kyrklig nysaklighet egentligen var och ville vara?

Vissa påståenden i texten får mig att tveka, exempelvis att neoklassicis-

tisk eller neobarock kompositionsstil skulle utgöra synonyma begrepp med nysaklighet. Den senare sökte ju sina förebilder även i äldre tiders musik. Inte heller övertygas jag om att det nysakliga programmet i sin helhet omfattade en restauration av församlingssången till »rytmisk koralsång». Snarare drevs väl denna idé, vilket avhandlingstexten också visar, enbart inom vissa delar av rörelsen.

I kapitel 3–5 undersöker Böckerman-Peitsalo den nysakliga rörelsens framväxt och utveckling inom Borgå stift under den angivna tidsperioden. Här blir framställningen ibland kanske något närsynt, men som helhet är den ändå mycket intressant. Författaren påpekar att de nysakliga idéerna presenterades i större skala vid den första allmänna kyrkomusikfesten i Helsingfors 1931. För svenskt vidkommande är det värt att lägga märke till att David Åhlén då medverkade med Engelbrekts kyrkokör från Stockholm som bl. a. framförde Bachs motett »Singet dem Herrn». På Åhléns önskemål spelade den finländske organisten Elis Mårtenson vid samma konsert Bachs stora Passacaglia i c-moll. Albert Schweitzers Bachbiografi lyftes också fram under kyrkomusikfesten, vilket allt visar på hur viktig Bach var i sammanhanget. Senare samma år framfördes under Borgå stifts kyrkomusikdagar kritik mot rådande kyrkomusikaliska tradition och praxis. Dock grundades enligt avhandlingsförfattaren inte alla förslag om liturgisk och musikalisk förnyelse på nysakligt tänkande.

De följande åren får dessa idéer en så stor spridning att författaren vill tala om en nysaklig väckelse. Behovet av information motiverade nu ett flertal resor till Sverige och Danmark. 1933 genomfördes det första nordiska kyrkomusikermötet i Stockholm och det inspirerade till fortsatt nysakligt arbete också i Borgå stift. En koralvecka i Båstad 1935 resulterade i vissa personbyten på centrala poster inom stiftet och ännu starkare nysaklig profilering. Vid det andra nordiska kyrkomusikermötet 1936 i Helsingfors presenterade svenskarna Arthur Adell och Knut Peters enstämmig gregoriansk sång på svenska. Gregorianiken uppfattades som saklig och objektiv. De nysakliga företrädarna lyfte fram musiken som en integrerad del av liturgin, alltså inte något infogat »extra». I diskussionerna om körsången ansåg man att en kör eller sånggrupp borde medverka i alla gudstjänster, körsången vid de kyrkliga högtiderna skulle därmed inte kunna uppfattas som »prållighet». Körens viktigaste uppgift var att hjälpa till i församlings-

sången. Man började också tala om liturgiskt orgelspel. Mest tveksamma till de nysakliga idéerna var prästerna, de ville värna balansen mellan förkunnelse, bön och lovsång. Också kyrkomusikerna var delade i sina åsikter om det nysakliga programmet, men flertalet påverkades av de musikalier som gavs ut och insåg att de med hjälp av dessa kunde berika gudstjänsterna. Liturgins behov blev den förenande länken mellan kritiker av och företrädare för nysakligheten.

Från 1937 tycks arbetet inom Borgå stift ha konsoliderats i ett målmedvetet agerande för de nysakliga idéerna. Författaren markerar att begreppet nysaklighet fortfarande inte användes, men anser ändå att ett nysakligt tänkande låg som en tydlig grund för arbetet med hur gudstjänstlivet skulle förändras. En tidning med namnet *Kyrkomusik* gavs ut, anställda inom stiftet samlades till liturgiska dagar. Carl Allan Mobergs bok *Kyrkomusikens historia* vägde tungt för flera av de mer framträdande personerna och fick ett »direkt inflytande» på utvecklingen. Om diskussionen tidigare handlat om kyrkomusiken, kom den nu alltmer att centreras kring just gudstjänsten även inom rent kyrkomusikaliska sammanhang. En missionerande kyrkomusik utanför gudstjänsternas ram förekom visserligen, men den diskuterades inte, något som utgör en påtaglig skillnad gentemot övriga Norden. Böckerman-Peitsalo anger tre grupperingar som alla arbetade för förnyelse under denna period: (1) en högkyrklig med betoning på nattvarden och ämbetet, (2) en nysaklig grupp som betonade kyrkomusikens kerygmatiska (förkunnande) roll, samt (3) en med mer traditionell folklig/finlandssvensk prägel. Författarens summering att den mellersta gruppen dominerade känns något kryptisk och tycks vänta på en fortsättning: Det var ju inte så att stiftet i sin helhet anammade förnyelsesträvandena, en betydande del av prästerna och musikerna fortsatte tvärtom i gamla upptrampade spår. Jag ser fram mot nästa del av historien!

Sammanfattningsvis menar jag att den bok som Anna Maria Böckerman-Peitsalo skrivit också för svenskt vidkommande är mycket informativ, trots de finländska djupdykningarna. Texten pekar på behovet av att ge nysakligheten i Sverige och dess förgrundsgestalter en beskrivning. Den visar sig ju ha haft stor betydelse också internationellt. Det har varit mycket trevligt att läsa en bok med språkformer grundade i den skönt klingande finlandssvenskan. Däremot är den dåliga bindningen av boken mindre rolig, något

som inte bör skyllas författaren men som ändå kan kommenteras. Jag gratulerar den läsare som har en hel bok kvar efter läsningen. Det är synd inte minst för den framtida användbarheten av det gedigna innehållet.

Anders Dillmar

Lena Petersson

Kärlekens måltid

– en studie av mässliturgier i Svenska kyrkan perioden 1986–2004.

Diss., Lunds Universitet: Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lund 2005, 326 s., ISBN 91-628-6626-5

Svenska kyrkans gudstjänstliv har de senaste fyrtio åren genomgått stora förändringar. För många av dagens kyrkobesökare kan det vara svårt att föreställa sig den exakta reglering som hörde till gudstjänstfirandet ännu på 1960-talet. Dagens möjligheter till exempelvis fritt formulerade böner, utveckling av nya temagudstjänster och temamässor fanns inte på kartan vid denna tid. Den fasta regleringen hade tidigare på ett närmast självklart sätt funnits med i kristen liturgi under mycket lång tid (men däremot inte i den första kristna rörelsen och i urkyrkan) och också i de kyrkohandböcker som funnits på svenska från början av 1600-talet och framåt.

Nu är det inte sådana officiella gudstjänstordningar i kyrkohandboken som i första hand är i centrum i Lena Peterssons doktorsavhandling *Kärlekens måltid* som framlagts inom ämnet systematisk teologi i Lund. Petersson skriver i inledningen att fokus är inriktat mot gudsbild, gudsrelation och människosyn och hur detta kommer till uttryck i den liturgiska texten och i gudstjänstens gestaltande. För att kunna göra det liturgiska gestaltandet rättvisa genomför Petersson även en musikalisk analys av de liturgiska texter hon studerar. Petersson intresserar sig för de nutida alternativa nattvardsordningar som brukats regelbundet, som har svenska som originalspråk, innefattar både ny text och musik och varit spridda i Svenska kyrkan. En del av dessa gudstjänstordningar får sin specifika karaktär utifrån en särskild musikstil (exempelvis *Gospelmässa*, *Folkmusikmässa* och *Rockmässa*) eller av att det är en gudstjänst som är särskilt tänkt för ett särskilt sammanhang eller en viss ålderskategori (exempelvis *Stiftsdomsmässa* eller *Ung mässa*).

Petersson har kartlagt vilka ordningar för gudstjänst med nattvard som

förekommit i Svenska kyrkan från slutet av 1980-talet fram till 2004 och hon genomför, som ett led i avhandlingsarbetet, en enkätundersökning till samtliga stift i Svenska kyrkan. Petersson konstaterar att det finns sammanlagt 65 sådana gudstjänstordningar och genomför i avhandlingen en översiktlig genomgång och analys av detta material. I jämförelse med kyrkohandbokens ordningar är det endast små förändringar som gjorts i nattvardsdelen och den avslutande delen i gudstjänsten. Mer omfattande ändringar förekommer däremot i gudstjänstens inledande del och i den del som innefattar bibelläsning och förkunnelse. Petersson har även kartlagt vilka som komponerat den nya musiken och skrivit textmaterialet och det framkommer att få kvinnor varit delaktiga i detta nyskapande arbete.

Efter denna översiktliga analys följer en utförligare innehållsanalys av nio gudstjänstordningar. Först görs dock en genomgång av den nu gällande kyrkohandboken. Analysen handlar om förhållandet Gud – människa, språkets »förnyelse» och »könsaspekter», människans förhållande till »världen», eskatologiska motiv, kristologi, musikalisk analys, gudstjänstens »förnyelse» och Svenska kyrkans nattvardsliturgi. Denna lista på områden som Petersson uppmärksammar tydliggör avhandlingens dilemma och problem. Det är ett vittomfattande fält som Petersson vill avhandla och vad som är den röda tråden, avhandlingens huvuduppgift, blir otydligt för läsaren. Att det dessutom dröjer drygt 100 sidor innan den första översiktliga analysen tar sin början bidrar än mer till denna splittrade bild.

I inledningskapitlet berör Petersson hur hon ser på förhållandet mellan text och tolkning. Hon hänvisar till litteraturvetaren Anders Palm och hur han uppfattar förhållandet mellan text, kontext och tolkning. Petersson framhåller att den liturgiska textens sammanhang är riten »med alla förväntningar detta kan tänkas innebära» (s. 26). Här hade det varit betydelsefullt att få ta del av en kritisk diskussion om hur Petersson själv förhåller sig till det faktum att det material som hon faktiskt studera utgörs av texter och inte handlar om videospelade gudstjänster eller fältstudier som kan fånga gudstjänsthändelsen. Det märks inte heller i avhandlingen hur hon själv i sin analys använder sig av Palms perspektiv.

Petersson har under lång tid varit engagerad i gudstjänstens förändring i Svenska kyrkan exempelvis i Kyrkomötet och i Svenska kyrkans Gudstjänst-råd och Musikråd. Ett sådant inifrånperspektiv och breda kunskap är många

gångar en tillgång i ett vetenskapligt arbete, men kan också skapa problem. Det märks tydligt i avhandlingen var Petersson själv har sina sympatier, om hur en gudstjänst bör vara och vilka texter som hon menar är bra eller mindre bra. Läsaren blir allteftersom varse att det finns en underliggande måttstock utifrån vilken analysen görs. Så anges exempelvis att en utvärdering av den nu gällande kyrkohandboken »[d]essvärre» visar att en viss nattvardsbön är vanligast (s. 89) och att det i en annan gudstjänstordning finns »tveksamma passager» (s. 177). Att författaren själv tagit ställning behöver inte vara ett hinder för ett vetenskapligt arbete. Tvärt om. Men då behöver denna bedömningsgrund artikuleras explicit och infogas i avhandlingens metoddiskussion som ett led i de kriterier utifrån vilka analysen sedan genomförs. Till detta avsnitt hade med fördel även kunnat höra en diskussion om varför det endast är gudstjänster med nattvard som ingår i avhandlingens analys då det framkommer, som påtalats tidigare, att de förändringar som gjordes i gudstjänstmaterialet mestadels inte gällde nattvardsdelen i gudstjänsten.

Nu har avhandlingen också förtjänster. Speciellt är den musikaliska analysen värdefull och här märks Peterssons breda och dubbla kompetens. Hon förmår diskutera frågorna om gudsbild, människosyn och vad som betonas, utifrån hur detta kommer till uttryck i både text och musik. Jag hade gärna sett att avhandlingens fokus hade legat på musiken och på hur samspelet mellan musik och text ser ut och utvecklas i denna typ av gudstjänstmateriäl. Att Petersson kartlagt och redovisat de gudstjänstordningar som använts och används i Svenska kyrkan är i sig ett värdefullt bidrag och kompletterar undersökningar som gjorts tidigare, i Sverige framförallt av Ninna Edgardh Beckman (*Feminism och liturgi* 2001).

Vilka slutsatser kommer Petersson fram till i sin analys, vad utmärker de gudstjänster som studeras? Flertalet av dessa gudstjänstordningar undviker att benämna Gud som Fader. Återkommande märks i materialet en vilja att använda nya formuleringar. Petersson konstaterar dock att detta kan leda till att texterna framstår som ojämnta och att språket blir otydligt. Vissa av de nyskrivna gudstjänstordningarna har påverkats av en feministisk kritik av gudstjänstens utformning. I musiken märks en tydlig vilja till ökad aktiv delaktighet hos församlingen. Detta kommer till uttryck både i hur musiken arrangeras och komponeras och i de gudstjänster som anknyter till en »modernare» musikalisk stil.

Svenska kyrkan är just nu inne i ett skede då man ska revidera den nu gällande kyrkohandboken. Frågan är vilken väg Svenska kyrkan väljer framöver. Inom den internationella forskningen har på senare år märkts en kritik av de gudstjänstideal som varit rådande inom flera kyrkotraditioner och inte minst i Sverige, från slutet av 1960-talet och framåt, och som på ett ganska oproblematiserande sätt lyft fram gudstjänstideal hämtade från vissa guldåldrar i historien, exempelvis fornkyrkan. Lena Petersson bidrar i sin avhandling med fördjupad översikt om Svenska kyrkans nya gudstjänsttraditioner och avhandlingens resultat är ett viktigt bidrag till diskussionen i Svenska kyrkan om gudstjänstens form och innehåll.

Boel Hössjer Sundman

Sune Fahlgren

Predikantskap och församling

Sex fallstudier av en ecklesial baspraktik inom svensk frikyrklighet fram till 1960-talet.

ÖTH rapport, supplementsserie 3. Diss., Örebro Teologiska Högskola, Örebro 2006, 430 s., ISBN 91-506-1861-X

Det är inte ofta som frikyrklig predikan står i centrum för vetenskaplig undersökning och definitivt inte predikans betydelse och relation till församlingsbygge. Att såväl predikan som predikant är betydelsefulla för församlingsbygge och församlingsutveckling är dock givet. När man som Fahlgren, genom sex fallstudier av ecklesial baspraktik inom svensk frikyrklighet, studerar betydelsen av en kommunikativ praktik i församlingen/kyrkan (samfundet), det som kallas predikantskap, framträder en blottläggning av hur praktisk ecklesiologi kan fungera. Syftet med avhandlingen är »att konstruera såväl predikantskapet som den specifika helhet som respektive predikantskap integrerade och formade» (s. 19). Syftet genomförs genom att författaren undersöker på vilket sätt predikantskapet är en livsyttring av församling/kyrka utifrån sex fallstudier av frikyrkliga förgrundsgestalter. Författaren söker svar på vilken slags församling/gemenskapsbildning som formade det predikantskap som utövades av F.O. Nilsson (1809–1881), P.P. Waldenström (1838–1917), Nelly Hall (1848–1916), Hjalmar Danielson (1881–1954), Lewi Petrus (1884–1974) och C.G. Hjelm (1903–1965). Växelvis söks svar på vad som kännetecknade

det predikantskap som formades av de församlingar/gemenskapsbildningar där dessa var verksamma.

Undersökningen formulerar ett antal ecklesiologiska modeller framvaskade ur de undersökta predikanternas predikningar. Att varje predikant omfattar en eller flera ecklesiologiska modeller är naturligt liksom att författaren får uppenbara svårigheter med att jämföra de sinsemellan olika predikanterna. Att det är så hör samman med att predikningarna är hållna under olika tidsepoker. Såväl det omgivande samhället som det sociala mönstret var olika vid mitten av 1800-talet och vid mitten av 1900-talet. Förutsättningarna är dessutom olika för den som predikar för en redan frälst skara jämfört med den som predikar vid ett väckelsemöte, i radion eller på kassettband.

Avhandlingen har tillkommit under lång tid, vilket säkert bidragit till dess tydliga analyser och klart framvaskade resultat. Samtidigt har säkert den långa tiden, då flera mindre undersökningar skrivits samman till en sammanhållen avhandling, bidragit till att avhandlingen översvämmas av olika metoder och terminologier. Undersökningen beskrivs bl.a. som induktiv, empirisk, synkron, diakron, deduktiv och explorativ. Fram träder fyra grupper av predikantskaper: *ecclesiola*-, *ecclesia*-, *transitus*- samt *fraternitas*-predikantskap. Mer än en gång går jag under läsningen vilse bland alla termer, inte minst då det inte överallt är klart om samma term ska förstås på samma sätt i de olika avsnitten. Trots dessa anmärkningar är det viktigt att framhålla att Fahlgren på ett väsentligt sätt har bidragit till att lyfta fram och initiera en försummad del av homiletisk forskning: predikantskapets ecklesialitet, det vill säga i vilken mening predikantskapet är en livsytring av kyrkan. Då förkunnelsen har en central betydelse för församlingsbyggande är det lätt att instämma i författarens konklusion, »att studiet av predikantskaper och andra ecklesiala praktiker kan ge ny kunskap om det som *de facto* skiljer och förenar kyrkor och samfund». Är det kanske dags att initiera en större undersökning, med predikningar från nutid med representanter från i Sverige aktiva kristna trossamfund och då utgå från de metoder som Fahlgren initierar. Förmodligen skulle en sådan undersökning bidra till den ekumeniska dialogen och avhandlingen *Predikantskap och församling* få den fortsättning den förtjänar.

Jan-Olof Aggedal

Gunnar Weman

Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum

*Förhållandet mellan det sena 1900-talets liturgireform
och det medeltida gudstjänstrummet i Svenska kyrkan.*

Bibliotheca Theologiae Practicae 79. Diss., Artos & Norma bokförlag,
Skellefteå 2006, 416 s., ISBN 91-7580-316-X

Det är inte ovanligt att präster efter sin pensionering disputerar på ett avhandlingsämne inom en sektor där de själva varit djupt involverade. Som exempel från de senaste decennierna kan nämnas Lars Ridderstedt och Per Olof Nisser, i viss mån även Börje Thomelius. Till dessa fogar sig nu Gunnar Weman.

Svårigheten – eller risken – med att disputerar på något man själv varit en viktig kugge i, är uppenbar. Man har en förförståelse, en »kunskap» om hur det »var». Man var ju själv med! Därmed är mallen eller tolkningsnyckeln redan given när man går till källorna. Det går nämligen inte att ställa sig själv utanför. Man blir inte mer kritisk eller »objektiv» genom att, som Weman, försöka tona bort sin egen betydelse, exempelvis genom att med det egna namnets nämnande endast referera till en enda, kort artikel! Att han i viktiga utvecklingsfaser varit sekreterare i Svenska kyrkans liturgiska nämnd, kyrkoherde i Sigtuna, biskop i Luleå och ärkebiskop i Uppsala är sannerligen inte dåligt, men alltså inte helt oproblematiskt när man vill disputerar på det som legat en varmt om hjärtat.

Sedan detta är sagt, måste omedelbart sägas: Tag och läs! Det är nämligen spännande att följa Wemans brottning med frågan om hur högmässan i samband med framväxten av 1942 års kyrkohandbok, 1976 års gudstjänstordning och 1986 års kyrkohandbok kommit att förändra utformningen av »Svenska kyrkans medeltida gudstjänstrum», låt vara att några sådana gudstjänstrum inte existerat sedan mitten av 1500-talet – alla har de kontinuerligt varit utsatta för mer eller mindre genomgripande förändringar. Mycket av det som var bärande element i de utseendemässigt skiftande medeltida gudstjänstrummen var utrensade, eller idé- och funktionsmässigt kraftigt reducerade, redan före 1600-talets ingång. Vad Weman tar spjörn emot är således i praktiken äldre rum i allmänhet, rum som alltså inte byggts just utifrån det sena 1900-talets varierande liturgiska ideal och rörelser.

Till sin hjälp tar författaren främst de tidsmässigt aktuella biskoparnas

herdabrev (en verkligt lärorik exposé!), relevanta prästmötesavhandlingar, material från Sigtunastiftelsens konstnärskonferenser, Svenska kyrkans liturgiska nämnd samt 1968 års kyrkohandbokskommitté, därtill antikvariska och kulturvårdande myndigheters inlägg. Såväl kyrkovetenskapliga som konstvetenskapliga perspektiv anläggs. Som fyllig fallstudie undersöks, därtill i två avsnitt, de båda renoveringarna av Mariakyrkan i Sigtuna under 1900-talet, en gång i tiden dominikanernas kyrka.

Det som slår en som recensent är i vilken hög grad denna avhandling går långt utöver sin angivna forskningsuppgift, är refererande och kommenterande snarare än analyserande, liksom att fallstudien framtonar som avhandlingens verkliga fokus. Intressant hade varit att exempelvis i fler fall få följa vad som verkligen hände inom ett stift efter ett biskopsskifte / herdabrev. Vem hade kunnat tänka sig att Olle (Olof) Herrlin, bara tre år efter sin ytterst försiktiga prästmötesavhandling 1960, som biskop skulle vara införstådd med ett gudstjänstfirande i Visby som – om än inte i domkyrkan – genom sin liturgi och rumsliga gestaltning låg helt i linje med intentionerna vid Andra Vatikanconciliet! Vad biskoparna tänkte och de facto gjorde är alltså inte alltid ett och detsamma. Man kan därför också fundera över biskoparnas egentliga betydelse för den förändring som ägde rum, där aktivitet, gemenskap och demokratisering var viktiga ledord i den utveckling som resulterade i 1986 års kyrkohandbok.

Wemans språkligt välformulerade avhandling utgör en god summering av tankar och åtgärder som ledde fram till vad som idag är Svenska kyrkans liturgi, i all dess komplexitet och brokighet. Avhandlingen är samtidigt en inte ointressant summering av Wemans tjänstgöringstid och liturgiska engagemang.

För den som minns Gunnar Weman som liturg och predikant 1958 och åren närmast därefter är det emellertid ofattbart hur han i sin avhandling ett knappt halvsekel senare i det närmaste lyckats undgå att behandla frågan om kyrkan som sakralt rum och heligt folk. Den enda rimliga förklaringen synes mig vara, att detta ämne inte varit frekvent förekommande i det omfattande material han undersökt. Detta i sin tur vore då värt att fundera över, eftersom längtan och sökandet efter helighet haft en så framträdande plats i så många andra sammanhang efter andra världskriget, alltså varit så betydelsefullt för så många.

Kanske hade frågan om helighet ändå kunnat aktualiseras »bakvägen», exempelvis om man i något delavsnitt undersökt den grundläggande synen på det medeltida respektive det nutida gudstjänstrummet, dess funktion och brukare? Det hade enkelt kunnat göras genom en genomlysning av kyrko- invigningsritualet och kyrkmässan under medeltiden respektive i Svenska kyrkan idag. För inte var det väl så att heligheten saknade utrymme i det sena 1900-talets liturgireform i Svenska kyrkan?

Sven-Erik Pernler

Stina Fallberg Sundmark och Göran Lundstedt (red.)

Kyrkoliv i 1800-talets Sverige

Festskrift till Oloph Bexell.

Bibliotheca Theologiae Practicae 83. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå 2007, 350 s., ISBN 978-91-7580-344-9

I tidskriften *Rig* 1969 publicerade före professorn i kyrkohistoria vid Lunds universitet Hilding Pleijel en insiktsfull artikel med titeln »Den svenska festskriftsfloran. En samlare botaniserar och kommenterar». Pleijel var en stor boksamlare och byggde upp ett eget forskningsbibliotek med utrymme också för stora specialsamlingar, bland annat den då största samlingen av svenska festskrifter. Detta stora forskningsbibliotek, Bibliotheca Pleijel Antiqua, såldes på tre stora auktioner i Stockholm 1980–81 och slutgiltigt 1991. Inkomsterna gick till kyrkohistorisk och religionsetnologisk forskning.

Det är nu mer än hundra år sedan den första svenska festskriften utkom år 1891, tillägnad den legendariske chefen för Kungliga biblioteket Gustaf Edvard Klemming. Initiativtagare var Carl Snoilsky. Den trycktes i femtio exemplar och är numera en raritet. Festskrifter kom sedan att under lång tid användas främst i akademiska sammanhang. Den förste teolog som fick sig en festskrift tillägnad var domprosten och förste teologie professorn C. A. Torén år 1903. Genren har därmed också i teologiska akademiska sammanhang en över hundraårig historia. Emil Liedgrens festskrift 1959 har det hittills största omfånget. »Om kvaliteten alltid stod i proportion till kvantiteten skall jag låta vara osagt», kommenterar Pleijel.

Flera teologiska forskare och akademiska lärare har alltså tillägnats en festskrift, skriven av forskarkollegor och tidigare doktorander, som velat

hylla en uppskattad kollega, forskarhandledare och vän. Det sker vanligen vid 60-årsdagen eller i samband med pensionering. Några viktiga förutsättningar måste då vara uppfyllda: det måste finnas en kraftfull initiativtagare eller redaktionsgrupp som planerar och sedan genomför sitt påtagna uppdrag. Bägge förutsättningarna har funnits för denna festskrift.

Professorn i kyrkohistoria vid Uppsala universitet Oloph Bexell tillägnades festskriften i samband med sin 60-årsdag 6 juni 2007. Redaktörer har varit Stina Fallberg Sundmark och Göran Lundstedt. De tolv bidragsgivarna är kyrkohistoriker eller knutna till ämnet kyrkovetenskap, främst vid Uppsala universitet. I förordet redogör redaktörerna för bokens titel och urvalet av författare. Oloph Bexell publicerade som mycket ung sin första text i tidningen *Barometern* år 1960. De första åren var det främst fråga om bokrecensioner men snart kan skönjas också ett biografiskt intresse, senare förenat med bibliografier och med tiden även redaktörskap. Ett tidigt exempel på denna kombination är *Opuscula ecclesiastica. Studier tillägnade Gunnar Rosendal den 4 april 1972* med Oloph Bexell som medredaktör och bibliograf. Bio- och bibliografi har förblivit två huvudspår i hans fortsatta forskning. Ett annat har varit kyrkoliv och väckelse i Kalmar och Växjö stift. Liturgivetenskap utgör emellertid Oloph Bexells viktigaste forskningsinsats, främst manifesterad i den stora doktorsavhandlingen 1987 med titeln *Liturgins teologi hos U. L. Ullman*. 1800- och 1900-talen har stått i centrum, manifesterat sammanfattande i den mäktiga sjunde delen av Sveriges kyrkohistoria med titeln *Folkväckelsen och kyrkoförnyelsens tid* (2003, 399 sid.). Efter åren som universitetslektor i kyrkovetenskap blev Oloph Bexell professor i kyrkovetenskap år 2000 och tjänstgör nu som professor i kyrkohistoria. Oloph Bexell är en ständigt läsande och skrivande forskare, vilket bibliografen vittnar om. Det stora privata biblioteket i hemmet talar också sitt tydliga språk.

Festskriften avspeglar Oloph Bexells egna forskningsinriktningar såsom angivits i förordet. Men dess disposition gör det inte, då bidragsgivarnas texter publicerats efter författarnas efternamn i bokstavsordning. Detta är en klar brist då dynamiken i Oloph Bexells egen forskning går förlopad och också bidragens inre dynamik. Läsaren får nu själv åstadkomma denna. Både med hänsyn till festföremålets egen tematiska forskning och bidragsgivarnas teman hade det varit lätt att åstadkomma en helt annan

disposition. Redaktörerna har faktiskt själva gett en naturlig disposition i sitt förord. Bortsett från detta finns mycket gott att säga om de enskilda bidragen. Sven-Erik Brodd tar upp ecklesiologiska perspektiv i sin stora uppsats om kyrkosyn och kyrkohistoria hos domprosten och professorn i Lund Carl Olbers, en inte alldeles lättförstådd men betydande teolog under andra hälften av 1800-talet. Frågor som rör kyrkosyn behandlas också av Thomas Ekstrand i dennes bidrag »Kyrka till skola är byggd» – några anmärkningar till Esaias Tegnér's kyrkosyn.

Flera bidrag tar upp temat om själasörjare ur olika perspektiv. Anders Jarlerts uppsats handlar om Josef Bexell som själasörjare, Harry Lenhammars om Peter Lorenz Sellergrens »herdabrev i tiden» och Kjell Peterssons om biskop Johan Anderssons prästideal. De diakonala perspektiven belyses av Tuulikki Koivunen Bylund i hennes uppsats om »Hilma Karolina Hansson. En diakonissas oförmåga?» Även om Ruth Franzéns huvudsyfte med uppsatsen om Betty Ehrenborg-Posse är övervägande mentalitetshistorisk belyser även detta bidrag diakonala frågor.

Småländsk väckelsehistoria under 1800-talet är centrum i Lars Aldéns bidrag med titeln »Fallet Pehr Nyman. Folkpredikanten och Växjö domkapitel 1823. Några iakttagelser». Den andliga traditionen i Växjö stift belyses också av Peter Bexell i dennes bidrag om Jonas Ekedahl och Elin Wägners författarskap. Sambandet mellan teologiska fakulteten i Uppsala, lektorstjänst vid gymnasium och prästtjänst i Uppsala stift behandlas av Torgny Nevéus i dennes uppsats om lektorn och kyrkoherden Carl Julius Lénström. Nevéus anknyter till Oloph Bexells egna forskningar rörande universitets- och studenthistoriska frågor. Mer fristående är Kjell Blückerts uppsats om »Religionskritik och religionssyn i Alfred Nobels diktning» – nog så intressant. Kvinnligt aktörskap behandlas av Cecilia Wejryd i hennes uppsats med titeln »Husmoderskapet – ett sätt för kvinnor att vara kyrkliga aktörer i svenskt 1840-tal: exemplen Maja Stina Larsdotter och Emelie Petersen».

Det är alltså ett antal personer ur svenskt 1800-tal som står i centrum för studierna. De har verkat på olika områden och tolkat sin kristna tro på olika sätt vilket fått konsekvenser för deras gärning. Att tolka den stora historien utifrån den lilla har varit *ett* perspektiv i Oloph Bexells forskningar och författarna har i boken visat hur fruktbärande denna infallsvinkel kan vara. De elva behandlade personerna avbildas också på bokens omslag.

En med hänsyn till festskriftens mottagare och stora bibliografiska kun-
nande mycket grannliga uppgift har varit att upprätta Oloph Bexells biblio-
grafi 1960 – 2007. Förordet avslöjar sammanhanget. Det riktar ett tack till
hustrun Christina Bexell »som på ett skickligt sätt i lönnedom uppmuntrat
föremålet för denna festskrift att färdigställa den bibliografi som återfinns
i slutet av boken». Det var den klokaste lösningen!

Försättsbladet avbildar Oloph Bexell i närbild iklädd kaftan och elva.
Det är så man skall uppfatta honom. Präst i Svenska kyrkan *och* forskare.
Jag vill anknyta till de inledande raderna om kyrkohistorikern i Lund Hil-
ding Pleijel, smålänning, präst och forskare. Hans akademiska högtidsdräkt
var aldrig frack utan den svenskkyrkliga kaftanen. Som forskare stod han
dock alltid fri. Detsamma gäller Oloph Bexell. Rollerna finns där och skall
synas men ej sammanblandas.

Ingmar Brohed

Göran Gustafsson

Luka 27 om kyrklig sed 2002

Materialbeskrivning Resultatredovisning Analysexempel.

Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund. Ny följd 8. Lunds Uni-
versitets Kyrkohistoriska Arkiv, Lund 2008, 172 s., ISSN 0455-0196, ISBN
91-89515-13-7

Under bortåt femtio år har Kyrkohistoriska arkivet vid Centrum för Teologi
och Religionsvetenskap inventerat den kyrkliga seden i Sverige. Genom
frågelistor har man dokumenterat såväl kyrkliga handlingar som olika
aspekter av församlings- och gudstjänstlivet. Det är en rik flora av frågor
som ställs i de frågelistor som många av oss präster suttit och svettats över:
hela 200 seder och bruk tas upp, och det gäller allt från förekomsten av
prästerlig medverkan i nationaldagsfirande till konfirmandjubiléer, fadder-
institutionens utveckling och former för nattvardsfirande.

Det arbete Göran Gustafsson gjort är en kulturgärning i sig. Dessutom är
det ett viktigt bidrag till den kyrkliga verktygslådan för konkret församlings-
utveckling. Ju större förståelse de verksamhetsansvariga i församlingarna
har för hur människor faktiskt agerar i olika lägen där kyrkan är inblandad,
desto bättre blir naturligtvis förutsättningarna för att möta människor på
ett relevant sätt. Som stiftsadjunkt för församlingsutveckling har jag mycket

att hämta. Av stort intresse är inte minst att se vilka seder som är försvinnande respektive kommande. Ett samtal i kyrkan vore välkommet där vi reflekterar över hur vi identifierar vilka seder det är värt att kämpa för och vilka vi ska anse hör till det förgångna och lämna till historien. Här finns ett gediget material i lättillgänglig presentation att utgå ifrån.

Naturligtvis måste man vara något av en kalenderbitare om man ger sig på att sträckläsa denna typ av litteratur. Ändå är det värt besväret, eftersom själva helhetsbilden ger en känsla för tendenser av olika typ i det »sedernas landskap» som ständigt är i förändring i Sverige. Olikheterna mellan olika landsändar kan också vara betydande – och inte alltid på det sätt som man tror. Vem hade till exempel vågat gissa att det enda stift där prästernas medverkan i nationaldagsfirandet ökar är Stockholms stift?

Som uppslagsbok är Gustafssons arbete lättanvänt och utmanande. När man i en församling vill reflektera över enskilda delar av den egna verkligheten – till exempel vid framtagandet av en ny doppastoral – kan man få många tankeställare genom att studera de tiotal sidor som behandlar dopsederna. Inte minst ger materialet upphov till frågor om varför vi gör som vi gör – och om det inte skulle gå att göra annorlunda. I en del församlingar kanske man till och med kan hitta en sorts »facit» när man funderar på att införa nya bruk, till exempel i gudstjänstförnyelsen. Finns det förutsättningar för att detta som man överväger kommer att fungera? Är det efterlängtat? Och, om inte, finns det trots detta, av teologiska skäl, anledning att införa de nya bruken. Är det i så fall värt priset? Genom att Gustafsson vrider och vänder på siffrorna får läsaren se intressanta samband och inspirerande möjligheter.

Just denna korrelation mellan församlingens aktiva insatser och de kyrkliga sedernas utveckling/avveckling skulle det i senare, liknande böcker vara intressant att få belyst på ett tydligare sätt. Frågelistorna belyser själva sederna, men tar inte i betydande grad upp hur församlingens verksamhetsansvariga försöker påverka dem, så vitt jag förstår. Men vad händer i församlingar som medvetet arbetar med vissa aspekter av den kyrkliga seden? Hur ser samvariationerna mellan svaren på olika frågor ut om man ser dem ur en »kyrkligt operativ synvinkel»? Är det möjligt att åstadkomma förändring, eller driver församlingarna med sekulariserings- respektive resakraliseringstrenderna utan reella möjligheter att påverka skeendet.

Den avslutande delen i boken utgörs av en bearbetad föreläsning, »Bloms-tertids och fosterland – kyrkan och folkfesterna i juni», som är medtaget för att illustrera hur materialet kan användas för att skapa en sammanhängande bild av kyrkans delaktighet i samhället ur några bestämda synvinklar. Genom att undersöka hur kyrkan bjuds in och tar plats vid skolavslutningar respektive nationaldagsfiranden beskriver Gustafsson hur kyrkoinstitutio- nens roll i förhållande till andra samhällsinstitutioner förändras. Inte minst värdefullt är det att Gustafsson medvetet relaterar till de mediala bilderna av vad »folk tycker» om skolavslutningarna i kyrkan. Som enskild kyrkoar- betare är det ju lätt att förledas att försöka bedöma det folkliga stödet efter vilka mediala utspel som för tillfället får störst genomslag. Fler jämförelser av denna typ skulle säkert gå att göra när materialet vidarebearbetas.

Denna senare artikel ger därför en viktig helhetsbild där lekmannen får lätt att följa med i resonemanget och kan skapa sig en egen bild av hur detta kan få konsekvenser för församlingens agerande både på ett mer principiellt plan när man diskuterar den lokala kyrkans roll i samhället och beträffande vilket gensvar man kan förväntas få när man engagerar sig i specifika fall.

Sammanfattningsvis har Göran Gustafsson gjort ett viktigt arbete för att tillgängliggöra ett material som faktiskt många kyrkoarbetare redan har en relation till, eftersom man har bidragit till att skapa underlaget. Jag är övertygad om att villigheten att lägga ner arbete på att svara på frågorna nästa gång kommer att öka om boken sprids och diskuteras i kyrkan. Materialet är viktigt, både på ett principiellt plan och som arbetsmaterial i den kyrkliga vardag där man ibland inte har helt lätt att se resultat av det arbete man lägger ned.

Martin Modéus

Marcus Willén (red.)

Gud är en av oss

Om psalmdiktaren Anders Frostensons liv och författarskap.

Humanistica Oerebroensia. Artes et linguae 13. Örebro Universitet, Örebro
2007, 150 s., ISSN 1403-6525, ISBN 987-91-7668-565-5

Den 9–10 november 2006 hölls i Örebro ett seminarium som universitetet inbjudit till tillsammans med AF-stiftelsen och Strängnäs stift om psalmdiktaren Anders Frostensons liv och författarskap. Bidragen har nu redovisats i en bok, som fyller höga krav på både teknisk och redaktionell utformning.

Det är naturligt om bidragsgivarna utformat sina bidrag utan gemensam konsultation, vilket medför att en del upprepningar bl.a. från Anders Frostensons liv och utveckling inte kunnat undvikas. Det är heller inte särskilt störande, eftersom hans livserfarenheter på så sätt tolkas i olika biografiska och teoretiska sammanhang, men störande är det kanske att några psalm-citat rymmer smärre korrekturfel (s. 33: Gud istället för gud, s. 107: tills i stället för till, s. 123: Treenighet istället för Treenigheten).

Alva Ekström presenterar i sin inledande föreläsning varsamt och inkännande Anders Frostenson både utifrån biografiska och principiella utgångspunkter. Hon lyckas kombinera det grundläggande analysmönstret i sin doktorsavhandling med sin personliga kännedom om Anders Frostenson så att en bild både av personen och av hans grundläggande utgångspunkter så som Alva Ekström tolkar dem framträder.

Per Olof Nisser, som arbetat länge tillsammans med Anders Frostenson, tar fram viktiga teman som präglar Anders Frostensons psalmer utifrån det övergripande temat »samhälle och samtid». Begrepp som *identifikation* och *nu* tjänar till att knyta samman både samhällsperspektiv och psalmperspektiv.

Inger Selander illustrerar utifrån sin gedigna kännedom om den frikyrkliga sången och sina erfarenheter från medverkan i psalmkommittén hur spridningsfältet för Frostensons psalmer sett ut. Det aktualiserar reflektioner över varför psalmerna togs upp i vissa och inte i andra samlingar. Ett ambitiöst tabellmaterial kompletterar framställningen.

Kjell-Ove Nilsson identifierar teologiska teman i Frostensons psalmer. *Skapelse* och *Kristustro, här* och *nu* karakteriserar enligt hans tolkning

Frostensons psalmer och gör dem till goda teologiska dokument. Dogmat och dikten hör nära samman, det var en grundläggande princip för Frostenson som psalmdiktare.

Samtliga uppsatser sammanfattar väl vad man på olika håll och i olika sammanhang mött tidigare men som nu samlats till en gemensam presentation, som skapar en mera sammanhållen bild av Frostensons insats.

Till detta läggs tre uppsatser som ytterligare fördjupar tolkningen av förutsättningarna för Frostenson som psalmdiktare. Carina Lidströms uppsats »Spindelbrev och kyrkosång. Anders Frostensons diktning för barn» fokuserar på ett område som Alva Ekström antytt i sin avhandling men som i Lidströms uppsats får en bredd och fördjupning som lägger viktiga pusselbitar till tydligare förståelse inte minst av Frostensons insatser i samlingen *Kyrkovisor för barn*, sedermera *Kyrkovisor*. Den träning i förenklad, saklig och trygg framställning, som Frostenson fick i det arbetet, förklarar mycket av hans psalmkonst, inte bara för barn. Man frestas att fråga sig om spindeln förutom att vara en konkretiserande figur för barn inte också skulle kunna vara en metafor, rentav en gudsbild, som senare utvecklas och fördjupas i psalmdiktningen.

En ytterligare fördjupning får man genom att läsa Lars-Åke Lundbergs uppsats »Melodier ur tystnaden. Att finna melodier till Anders Frostensons texter». Förutom att man får en bild av hur Lars-Åke Lundberg själv ser på sin verksamhet som musiker och komponist så ges en ingående och personlig bild av hur ett samarbete mellan en omusikalisk författare och en musiker med ett teologiskt och socialt engagemang kan fungera. En viktig del av uppsatsen handlar om hur likheter i sociala och teologiska förutsättningar hos författare och komponist kan leda till konstruktiva lösningar. Kanske skall man inte tala om lösningar, som konstrueras fram. Frostenson och Lundberg förenas båda i upplevelsen av att text respektive musik »kom till» dem. Kom ingen melodi blev det heller inget samlat resultat. Melodin till »Guds kärlek är som stranden» exempelvis »kom till» Lundberg i sista ögonblicket, när han redan varit på väg att sluta vänta och sända tillbaka texten till Frostenson.

Kombinationen text – musik ställer trots allt vissa krav på att texten skall vara möjlig att tonsätta meningsfullt och att musiken skall understryka vad som står i texten. Roland Forsbergs »personliga reflektioner» är inte bara

just personliga reflektioner. De utgör en konstruktiv beskrivning av hur viktig förståelsen både för texten och melodin är för att uppnå en gemensam hållbar produkt. Den beskrivningen kan kännas igen från samarbetet mellan Wallin och Hæffner på sin tid och den gäller naturligtvis även idag. Därför är samverkan mellan musik och text något som också måste beaktas i den hymnologiska forskningen.

I den avslutande paneldebatten togs kortfattat viktiga frågor upp, som 'måste en psalmförfattare vara kristen', vem har tolkningsföreträde och vilka är förutsättningarna för en konstruktiv hymnologisk forskning. Den senare frågan kom att få en viss slagsida åt det litteraturvetenskapliga hållet. Det är nu inte bara litteraturvetare som arbetat och arbetar med hymnologisk forskning i Sverige. Det är inte heller knappast så att »den teologiska beredskapen är låg», det visar om inte annat panelens sammansättning, fast det naturligtvis kunde vara bättre med tillväxten för framtiden. Viktigt är att man i samtalet kom att betona vikten av ett mellanvetenskapligt synsätt. Ett exempel på detta är det internordiska hymnologiska nätverk med ett 60-tal forskare från samtliga nordiska länder involverade som de senaste åren arbetat med Luthers psalmer i ett mångdimensionellt perspektiv: samhälle, kultur, liturgi, spridning, musik, trostolkning och didaktik. De teman som i diskussionen föreslogs som lämpliga uppsatsämnen: psalmerna och skapelse-teologin, nattvardpsalmerna, den teologiska kraften bakom psalmskrivandet, förhållandet Wallin och Frostenson, samspelet diktare tonsättare visar på behovet av ett tvärvetenskapligt, kontextuellt angreppssätt.

En viktig fråga för panelen var om Frostensons psalmer kommer att överleva t.ex. Wallins psalmer eller om Wallins psalmer kommer att bli de bestående. Frågan är om detta är så viktigt. Viktigt är det att psalmerna betyder något för människor i sin tid, att de svarar mot de frågor, tolkningsproblem och möjligheter som människor har. Viktigare än frågor om överlevnad är därför att man vet mycket om förutsättningarna hos de människor som skall ta emot och tolka de texter och den musik som produceras och hur det påverkar utformningen av psalmen. Hur kan den kristna psalmen bidra till att med sitt budskap skapa kontakt med och fördjupa människors behov av trostolkning utifrån deras utgångspunkter? Då handlar det inte i första hand om överlevnad – då handlar det om nyskapande i varje ny tid. De psalmförsök som kommer in till Frostensonstiftelsen från deras stipendiater

visar hur svårt men nödvändigt detta nyskapande är. Man måste vara försiktig med att förlita sig på att psalmer från då och nu också kan komma att bestå som psalmer då – i framtiden, om den som vi inget kan veta.

Sven-Åke Selander

Tord Larsson & Birger Olsson (red.)

Den gamla översättningen

Karl XII:s bibel och dess receptionshistoria.

Föredrag vid en konferens i Lund den 21–25 februari 2003 anordnad av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Acta Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis. Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund LXXXIV. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2005, 350 s., ill., ISBN 91-22-02127-2

År 2003 var det 300 år sedan Karl XII:s bibel förelåg i tryck. Denna kyrkobibel kom att användas under lång tid – ända in i nutid – även om den ersatts av två senare officiella bibelöversättningar, 1917 och 2000. Kring Karl XII:s bibel och bruket av denna har det hittills forskats lite. För att i någon mån inventera läget och uppmuntra till fortsatta studier anordnade Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund en konferens 2003. Tjugo av konferensens föredrag publiceras här och det är stor vetenskaplig bredd i konferensbidragen. Forskare från olika discipliner, såsom musikvetenskap, konstvetenskap, etnologi, idé- och lärdomshistoria, bibelvetenskap, språkvetenskap, rättshistoria, bok- och bibliotekshistoria, kyrkovetenskap, litteraturvetenskap och systematisk teologi, ger perspektiv på Karl XII:s bibel.

Utifrån årsboken *Svenskt Gudstjänstlivs* perspektiv är fyra av bidragen av särskilt intresse: Sven-Åke Selander: »Karl XII:s bibel i andlig sång, katekes och biblisk historia» [enligt innehållsförteckningen], Inger Selander: »'Vem har under sju dagars tid gråtit av idel nyfikenhet?' Lina Sandell och Bibeln i sånger, dagböcker, brev och tidskrifter», Hedvig Brander Jonson: »Bibelillustrationer under 1700- och 1800-talen» och Folke Bohlin: »Bibeln i kyrkosång och konstmusik under 1700- och 1800-talen»:

Sven-Åke Selander belyser i sin uppsats »Karl XII:s bibel och dess verkningshistoria» med exempel från predikotexter, psalmer och andlig sång, andaktslitteratur och kristendomsundervisning och sammanfattar studien med att man var mer bunden av Karl XII:s bibel och dess formuleringar i

ritens sammanhang än i undervisningens. Något förvirrande blir det inledningsvis för läsaren eftersom uppsatsens rubrik i innehållsförteckningen inte stämmer överens med rubriken i anslutning till uppsatsen.

Inger Selander ger i sin uppsats med hjälp av exempel från sånger, dagböcker, brev och tidskrifter en bild av hur Lina Sandell använder bibeltexter och olika bibelöversättningar i sitt författarskap. Uppsatsen är särskilt intressant eftersom Lina Sandell är författare till en stor mängd psalmer och inte minst flera av de psalmer som är mest älskade och mycket sjungna i Sverige idag. Självfallet kan det inte röra sig om några längre vetenskapliga diskussioner i denna typ av uppsatser, men när I. Selander sammanfattar den waldenströmska försöningsläran blir det enligt min uppfattning lite väl onyanserat och inte heller framgår det klart vad det var Sandell tog avstånd från.

Hedvig Brander Jonssons uppsats om 1700- och 1800-talens bibelillustrationer blir för mig som icke-konstvetare en uppsats som öppnar mina ögon för sådant som jag aldrig lagt märke till tidigare eller ens tänkt på. Det skall bli spännande att plocka fram andra illustrerade biblar för att se och jämföra.

I Folke Bohlins uppsats behandlas bibelns plats både i kyrkosången och i konstmusiken under 1700- och 1800-talen och han avslutar sin framställning med några rader kring den komposition med ord hämtade ur Karl XII:s bibel som blivit mycket känd, omtyckt och använd: Voglers »Hosianna». Om denna körsång som också används som enstämmig församlingssång skriver Bohlin: »Hosianna [...] bidrog effektivt till att riva det stängsel mellan fälten kyrkosång och konstmusik som annars är så klart framträdande när det gäller Karl XII:s bibel i sjungen form» (s. 261).

En konferensrapport har som bekant till sin karaktär både starka och svaga sidor. Bredden – tvärvetenskapligheten – berikar med vetenskapliga perspektiv som läsaren kanske normalt sett inte stiftar så mycket bekantskap med samtidigt som det säger sig självt att det inte kan bli några större och djupgående studier som kan presenteras när 336 sidor text skall fördelas på 20 författare. Dessa uppsatser kan emellertid bli till vetenskapliga aptitretare; det är bara att hoppas att anslagsgivare också finner detta och ser möjligheten och behovet av fördjupade studier.

Anna J Evertsson